

Filozofia je dynamický kultúrno-dejinný fenomén, prezentujúci sa v rozmanitých, často sa eliminujúcich, konfrontujúcich podobách a podaniach. Vo svojom vývoji sa prezentuje ako útvar myslenia, zaoberajúci sa najskôr svetom, človekom, jeho určením, myslením a konaním. To je primárne záležitosťou teórie historicko-filozofického procesu, ktorá zachytáva a skúma jej konkrétny obsah. V tejto súvislosti je nutné pripomenúť tak fenomén expanzie filozofických problémov, ako i spätné pohyby myslenia reagujúce na zmeny a transformácie v živote konkrétnych rozmanitých ľudských spoločností, ktorým sa musí prispôbiť aj jedinec. Klasická antická filozofia, reprezentovaná Platónom, Aristotelom, ale následne i mnohí helenistickí filozofi, a tiež Aurélius Augustinus, nám zanechali svoje premýšľania o spravodlivosti, rovnosti či o zásadnej premene týkajúcej sa človeka a spoločnosti. Tie však mali skôr deklaratívny, postulatórny charakter. Prenášali sa tradíciou ako zásadné referencie či teoretické reflexie o živote človeka i jednotlivých národov a ľudských spoločností. V nich sa často objavovala idea *dobrého človeka* a *dobrej spoločnosti*.

Táto tradícia a kontinuita filozofických výpovedí o dobrom človeku a dobrej spoločnosti sa objavila aj v talianskej renesancii. Najmä v jej humanistických počiatkoch tu silne rezonovali myšlienky o veľkosti a dôstojnosti človeka. Zachovali sa vyjadrenia mnohých veľikánov renesančného myslenia. M. Kuzánsky povedal, že človek je druhý Boh, Mirandola ho charakterizoval tak, že je to veľký zázrak².

Po istom čase však došlo k prehodeniu tejto tradíciou takej preferovanej koncepcie človeka. Súvisí to so zmenou hodnôt v oblasti konania jednotlivých občanov, keď je *pravda* nahradená *užitočnosťou*. S. Otto uvádza, že N. Machiavelli „revoltuje proti klasickej politickej filozofii, ktorá bola skoncipovaná v antike a od stredoveku až po začínajúci sa novovek sa stala súčasťou tradície; revoltuje proti politickej filozofii ako učeniu o *dobrom živote* (bene vivere), ako aj proti politickej

¹ Príspevok je výstupom riešenia projektu VEGA 1/0238/15 *Kantove idey rozumu a súčasný svet*.

² G. P. della Mirandola: *O dôstojnosti človeka*. Praha: OIKOYMENH, 2005, s. 79.

filozofii ako etike³. Bol to Machiavelli, ktorý nekompromisne zúčtoval s touto tradíciou klasickej politickej filozofie tým, že pozorne a dôsledne sledoval aktivity a najmä dôsledky sebaapresadzovania sa jednotlivca v spoločnosti a nastolil požiadavku výchovy dobrého občana⁴ k cnostiam, ktorými sú súcit, česťnosť, oddanosť, ľudskosť, nábožnosť, a to aj mocou teatrálnu vystupujúcou. V 9. kapitole povestného *Vladára* jednoznačne formuluje svoju sociálno-politickú axiómu, ktorá sa týka občianskeho poriadku: „Rozumný vladár preto musí nájsť taký spôsob vlády, aby občania potrebovali jeho štát vždy, v akomkoľvek čase. Potom mu budú vždy verní.“⁵ Moc – v jazyku Machiavelliho vladár –, uvažuje ďalej, „musí svojich občanov povzbudiť, že sa môžu pokojne venovať svojej práci, či už ide o obchodovanie, poľnohospodárstvo, alebo hocakú inú ľudskú aktivitu. Povzbudenie je nevyhnutné, aby sa niekto nevzdal zveľačovania svojho majetku zo strachu, že mu bude odňatý, iný aby sa zas nebál si otvoriť obchod zo strachu pred veľkými daňami.“⁶ V *Úvahách* používa pojem občianska spoločnosť⁷, ale uvažuje aj o dobrom občanovi⁸, zároveň pripomína zásadu, že mestá a krajiny slobodné z každej stránky dosahujú obrovský rozvoj. Je to podmienené slobodným životom, ale i možnosťou vlastnými schopnosťami sa vypracovať medzi popredných občanov vlasti. Tu možno vidieť Machiavelliho normatívny model spoločenského usporiadania, pričom kritizuje republiku⁹. Veľký dôraz kladie na výchovu. Tá, keď je dobrá, z človeka robí znalca sveta. A to podľa neho platí aj o ľudskom spoločenstve. Štát a jeho udržanie, to je základná maxima jeho úsilia smerujúceho k zákonmi istenému občianskemu životu.

V Kantovom mierovom spise nachádzame úvahu o republikánskom politickom zriadení, ktoré je jediné právu ľudu úplne primerané, „je však aj najťažšie ho založiť, tým skôr udržať, a to natoľko, že mnohí tvrdia, že musí byť štátom *anjelov*, lebo ľudia so sebeckými náklonnosťami nie sú vraj spôsobilí pre zriadenie s takou vznešenou formou“¹⁰. Tu prichádza na pomoc príroda, a to

³ S. Otto: *Geschichte der Philosophie in Text und Darstellung. Renaissance und frühe Neuzeit*. Band 3, Stuttgart: Phillip Reclam jun, s. 375.

⁴ N. Machiavelli: *Vladár*. In: Machiavelli, N. *Vladár, Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia, Vojenské umenie*. Bratislava: Tatran, 1992.

⁵ Ibid., s. 333.

⁶ Ibid., s. 365.

⁷ N. Machiavelli: *Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia*. s. 132. In: Machiavelli, N. *Vladár, Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia, Vojenské umenie*. Bratislava: Tatran, 1992.

⁸ Ibid., s. 303.

⁹ Ibid., s. 132 – 133; K tomu pozri: Ch. Lazzeri: *Občianstvo vídené cez prizmu Machiavelliho republiky*. In: *Občianstvo bez hraníc*. Eds. É. Tassin – R. Karul. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2011, s. 11 – 30.

¹⁰ I. Kant: *K večnému mieru*, s. 33. In: Kant, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, 1996.

práve onými sebeckými náklonnosťami, takže záleží len na dobrej organizácii štátu (ktorá je, prirodzene, v ľudských silách), aby on tie prírodné sily usmerňoval navzájom proti sebe tak, že jedna druhé v ich ničivom pôsobení zadržiava alebo ich ruší; takže výsledok je pre rozum taký, ako keby obe vôbec neexistovali, človek je teda nútený byť aj keď nie mravne dobrým človekom, tak aspoň dobrým občanom¹¹. Problém zriadiť štát je podľa Kanta riešiteľný aj pre národ diablov (ak len majú rozum):

Určité množstvo rozumných bytostí, ktoré všetky žiadajú všeobecné zákony pre svoju zachovu, ale z ktorých každá je naklonená potajomky sa z nich vynímať, treba usporiadať tak a treba pre nich vytvoriť také zriadenie, že hoci sa snažia ísť svojím súkromným zmýšľaním proti sebe navzájom, treba toto zmýšľanie usmerniť tak, že výsledok ich verejného správania je taký istý, ani čoby takto zle nerozmýšľali.¹²

Takýto problém musí byť *riešiteľný*. Lebo podľa Kanta tu nejde o morálne polepšenie ľudí, ale len o prírodný mechanizmus a jeho použitie, vedúce k podrobeniu sa donucujúcim zákonom. Z hľadiska vzťahov medzi štátmi a národmi zeme upozornil Kant na úlohu, ktorú má podľa neho v tejto oblasti *obchodný duch*. To je však finále Kantovho filozofovania o človeku a národoch sveta.

V tejto situácii je potrebné vrátiť sa späť a venovať pozornosť Kantovmu filozofickému vývoju spojenému s koncipovaním vlastného filozofického systému spojeného s formuláciou pôvodne troch otázok:

1. Čo môžem vedieť?
2. Čo mám robiť?
3. V čo môžem dúfať?¹³

K nim neskoršie pridal ešte jednu. Vo svojej Logike napísal: „Oblasť filozofie v tomto svetoobčianskom zmysle možno sformulovať prostredníctvom nasledujúcich otázok:

1. Čo môžem vedieť?
2. Čo mám konať?
3. V čo môžem dúfať?
4. Čo je človek?“¹⁴

Práve štvrtá otázka naznačuje imanentnú teleológiu Kantovho filozofovania, pôvodne zameraného na svet. V rokoch 1763 – 1764 vzniká v jeho tvorbe *nová*

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ I. Kant: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda, 1979, s. 481.

¹⁴ I. Kant: Logik, s. 448. In: Kant, I.: *Werke in sechs Bänden. Schriften zur Metaphysik und Logik*. Band III. Darmstadt: Herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

*orientácia*¹⁵. Už v tejto dobe je zreteľný jeho záujem o nový problém, ktorým je človek. V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť jeho *Úvahy o pocite krásna a vznešena*. Z tej doby sa zachovali rozmanité poznámky, týkajúce sa problematiky morálnej filozofie, antropológie filozofie práva a iných, teda mnohých spoločenských otázok. M. Thomová konštatuje: „U Kanta zisťujeme nové vedomie o probléme charakteristické tiež tým, akú literatúru sledoval a využíval. Patrili k nej spisy Rousseaua, Hobbesa, Hutchenzona, Montesquieua, Helvétia, Voltaira, Descarta a ďalších spisovateľov, ktorých čítal sčasti v origináli a sčasti sa s nimi zoznamoval prostredníctvom výkladu iných mysliteľov. Hoci Kant veľmi veľa čítal tzv. „populárnu literatúru“, hlavne diela z oblasti filozofie, morálky, cestopisné práce s národopisnými prvkami a podobné spisy, a i keď často nekriticky preberal mnohé neoverené správy o iných národoch, môžeme napriek tomu povedať, že bol na výške teoretického prejavu buržoáznej ideológie svojej doby“¹⁶. Je pritom známe, že Kant najskôr vypracoval kozmologické hľadisko, naznačujúce závislosť človeka od jeho planéty, neskoršie uplatnil v rámci fyzickej geografie i zvláštnosti ľudí, ich náklonnosti, farbu pleti, predsudky, myslenie, konanie. Možno hovoriť o závislosti človeka od prostredia, v ktorom žije. Kant v tomto období tematizoval cit krásy dôstojnosti ľudskej prirodzenosti. Kantove rukopisné poznámky ukazujú na medzník v jeho vývoji. Ten sa viaže na jeho recepciu názorov J. J. Rousseaua. Jeho vplyv na Kanta bol trvalý a hlboký. V podstate sa ním stále zaoberal až do konca života.

Filozofia – konštatuje Kant – musí byť znalosťou človeka, jej špecifickou úlohou je určiť, čoho je ľudský rozum schopný a aké sú jeho hranice, a to tak v praktickom, ako i v teoretickom rozhlade.

Nové presvedčenie o vlastnej úlohe filozofie je tak fixované terminologicky. Kant vyjadruje svoj zámer rozvíjať filozofiu ako znalosť človeka často pojmami ,filozofia podľa pojmu sveta‘ alebo ,filozofia vo svetoobčianskom ohľade‘, aby ju odlišil od ,školského pojmu‘. Tým spresňuje predmetnú oblasť svojej filozofie, t. j. týmto termínom zdôrazňuje, že táto filozofia sa zaoberá človekom ako ,svetoobčanom‘, ktorý má svoj rozum používať ako rozum druhu v súlade s ,poslednými účelmi‘ vývoja ľudstva.¹⁷

Takto dochádza ku Kantovmu „antropologickému obratu“¹⁸. Kant si uvedomil, že ak chce filozof vytvoriť platnú a účinnú filozofiu pre účely ľudstva, musí byť sám svetoobčanom. Tejto filozofii zodpovedá životný postoj, t. j. nejde iba o spôsob myslenia. „Svetoobčan“ je v porovnaní s pozemšťanom múdrejší, lebo

¹⁵ M. Thomová: *Ideologie a teorie poznání. Ke vzniku kriticismu a transcendentalismu Immanuela Kanta*. Praha: Svoboda, 1987, s. 48.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., s. 83.

¹⁸ Ibid.

dobře pozná cíle lidstva. Ako píše M. Thomová, Kant chápe kupcov a dvoranov ako občanov zeme, ktorých nezaujíma „nič len obchod“, a ako síce často zdatných ľudí, avšak s obmedzeným pohľadom. Svetoobčana naopak zaujíma „ľudstvo, svetový celok, pôvod vecí, ich vnútorná hodnota“; nenazerá na svet ako cudzinec – nie je iba pozorovateľom sveta, ale práve svetoobčanom, ktorý tým ukazuje svoju zodpovednosť za ľudstvo.

Čo vlastne znamená pojem svetoobčiansky z hľadiska svojho obsahu či nároku? Odpoveď je nasledujúca:

Pojmom ‚svetoobčiansky‘, prípadne pojmom filozofie ako znalosti sveta a ľudí, sa vytyčuje nárok pomáhať zoradiť dejiny, právo a politiku, skrátka spoločenský poriadok podľa princípov rozumu. Filozofia má uplatniť a presadiť proti individuálnej svojvôli spoločensky platné zákonodarstvo rozumu. To môže dosiahnuť len na základe znalosti spoločenského života, dejín ľudstva a samozrejme tiež vied, aby mohla prijať ich materiál, nie však rovnakým spôsobom ako ostatné vedy, ktoré skúmajú rôzne oblasti objektov, ani tak, že by filozofia vyvodzovala zovšeobecňujúce ontologické závery, ale vždy z hľadiska subjektu, ktorému je skutočnosť poľom prisvojenia a osvedčenia.¹⁹

Subjekt v Kantovom poňatí je však rozum druhu, lebo iba ten môže byť zákonodarcom.

Pri sledovaní Kantových intelektuálno-prakticko-teoretických výbojov sa objavujú jeho názory z pragmatickej antropológie ukazujúce na problematiku človeka, pričom, ako to sformuloval Kant, tu neskúmame človeka na základe jeho prirodzenosti, ale aby sme vedeli, *čo zo seba môže urobiť* a ako sa môže uplatniť. V každom prípade tu ide o pragmatické poznanie človeka, ktoré sa dá využiť v spoločnosti.

Zároveň, akcentujúc predchádzajúce Kantove úvahy, je potrebné pripomenúť, že už v predkritickom období sa objavila tematizácia základných východísk jeho filozofie dejín, pričom jej budovanie bolo zdĺhavým procesom, pretože súviselo s jeho prácami týkajúcimi sa filozofie morálky. Kantovi ide o *univerzálne dejiny*. To dokladá aj táto jeho myšlienka:

Dejiny samy musia obsahovať plán na zlepšenie sveta, a síce nie od častí k celku, ale naopak. Aký je úžitok z filozofie, ak neriadi prostriedky vzdelávania ľudí k ich najväčšiemu dobru. Ochrana občanov navzájom nie je daná iba zákonom, ale umelým zriadením, lebo zákonom je postavený každý proti každému. Nie je žiadna iná subordinácia než podľa zákona. Žiaden úžitok, jedine keď právo stojí na jeho strane.²⁰

¹⁹ Ibid., s. 84.

²⁰ Kant in: M. Thomová: *Ideologie a teorie poznání. Ke vzniku kriticismu a transcendentalismu*

N. Briskorn pripomína, že keď Kant v roku 1797 ponemčil pojem *societas civilis* na *bürgerliche Gesellschaft*, označil ním celok politicky vytvorenej spoločnosti a k zákonodarstvu zjednotených občanov tejto spoločnosti.

Občiansky stav ponímaný iba ako stav právny je a priori založený na nasledujúcich princípoch:

1. *slobode* každého člena spoločnosti ako *človeka*;
2. *rovnosti* každého so všetkými ako *poddaného*;
3. *samostatnosti* každého člena spoločnosti ako *občana*²¹.

Kant pritom zdôrazňuje, že až na ich základe je možné ustanovenie štátu v súlade s čistými rozumovými princípmi vonkajšieho verejného práva vôbec.

Problém občanov je výrazným spôsobom stanovený v *Spore fakúlt*. Tu nachádzame Kantovo zdôvodnenie práva, štátu a politiky ako výraz požiadavky zákonného práva pre všetkých, ktorí sú podriadení právnemu štátu. V tejto súvislosti filozof prehlasuje:

Idea ústavy, ktorá je v súlade s prirodzeným právom človeka: že totiž tí, ktorí, súc poslušní zákonu, sú zároveň zjednotení, majú byť zákonodarcami, je základom všetkých foriem štátu, a politické spoločenstvo, jej primerané, je myslené prostredníctvom čistých pojmov rozumu, i platónsky *i d e á l*, nazvaný (*respublica noumenon*), nie je prázdny výplod mozgu, ale **večná norma** pre každú občiansku ústavu a zabraňuje každej vojne. Takto organizovaná občianska spoločnosť je znázornením tohto podľa zákonov slobody cez príklad skúsenosti (*respublica phaenomenon*) a možno ju len s veľkým úsilím vybojovať po rozličných sporoch a vojnách; jej ústava, keď sme ju už vo veľkom získali, sa kvalifikuje ako najlepšia zo všetkých na to, aby bránila vojne ničiteľke všetkého dobrého; a preto je povinnosťou vstúpiť do takej, priebežne ale (lebo ona nenastane tak skoro – *nicht so bald zu Stande kommt*) je povinnosť monarchov, nech už panujú *a r i s t o k r a t i c k y*, vládnuť jednako *r e p u b l i k á n s k y* (nie demokraticky), t. j. zachádzať s národom podľa princípov, ktoré sú primerané duchu zákonov slobody (ako národ so zrelším rozumom by si ich mohol sám sebe predpísať), aj keď podľa litery by sa ho nepýtali na jeho dovoľenie.²²

Immanuela Kanta. Praha: Svoboda, 1987, s. 87.

²¹ I. Kant: *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, s. 145 – 153. In: Kant, I.: *Werke in sechs Bänden. Schriften zur Anthropologie. Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Band VI. Darmstadt: Herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

²² I. Kant: *Der Streit der Fakultäten*, s. 364 – 365. In: Kant, I.: *Werke in sechs Bänden. Schriften zur Anthropologie. Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Band VI. Darmstadt: Herausgegeben

V 9. časti tematizujúcej otázku, aký úžitok prináša ľudskému rodu pokrok k lepšiemu, Kant uvádza:

Nie narastajúce množstvo morality v zmýšľaní, ale nárast produktov jej legality v povinnostiach primeraných konaniach, prostredníctvom ktorých popudov sa môžu vyvolávať; to znamená v dobrých skutkoch ľudí, ktoré sú stále početnejšími a lepšími, teda vo fenoménoch mravnej podstaty ľudského rodu, sa môže úžitok (rezultát) prepracovania toho istého k lepšiemu sám presadiť. Pretože my máme len empirické dáta (skúsenosti), na čom zakladáme svoje predpovede, a to na fyzických príčinách našich konaní, pokiaľ sa dejú a sú teda javy, a nie na morálnych príčinách, ktoré obsahujú pojem povinnosti, čo by sa malo diať a čo má byť len čisto – a priori – nastolené.

Postupne sa zmenšuje výkon útlaku zo strany mocných a zväčšuje sa poslušnosť v zohľadňovaní zákonov. Azda je viac dobročinnosti, menej hádok v procesoch, viac spoľahlivosti v dodržaní slova atď., ktoré pramene čiastočne z lásky k cti, čiastočne z dobre pochopenej výhody v politickom spoločensťve a ktoré sa nakoniec rozprestierajú na národy vo vonkajšom vzťahu jedného proti druhému až k svetoobčianskej spoločnosti bez toho, že by sa pritom mohol morálny základ v ľudskom rode prinajmenšom zväčšovať; ako k čomu, by mohol byť požadovaný tiež spôsob nového stvorenia (nadmyslový vplyv) – pretože si nesmieme od ľudí pri ich pokrokoch k lepšiemu veľa sľubovať, aby sme v základe neupadli do posmechu politika, ktorý by rád považoval nádej toho prvého za senie prepätej hlavy.²³

R. Brandt formuluje záver svojej analýzy Kantovej teórie pokroku: „*Causa fiendi* pokroku k lepšiemu na prípravnej úrovni práva nie je príroda s mechanizmom sklonov, ako to Kant až dovtedy predpokladal a ešte i v závere druhej časti *Sporu fakúlt* háji, ale je to určenie vlastného konania ľudí prostredníctvom právnych ideí. Revolucionizujúci a diváci sa nepredstavujú ako subjekty, ktoré nasledujú svoje sklonmi určené ciele a tým realizujú účel celku na základe predvídateľného plánovania prírody; vo svojich výpovediach tematizujú niečo nadmyslové: samotné právo, a nechávajú sa ním určovať vo svojich, povinnostiach primeraných, konaniach, len čo sa k tomu naskytne príležitosť. Tak sa ľudia emancipujú od vedenia („za ručičku“) patriarchálnou prírodou a vedú tým k rastu to, čo do nich príroda (ako zárodok) vložila, sklon k moralite. Ak sa toto teoreticky sprístupní prostredníctvom nepriameho dôkazu, potom sa „obnovená otázka“ stáva cieľom. Patrí to k fenoménom staršej Kantovej filozofie, že sa tak podnecuje ku – zdanlivo – nekantovským myšlienkam.“²⁴ Kant hneď ponúka aj odpoveď: „nie cez chod vecí

von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

²³ Ibid., s. 365 – 366.

²⁴ R. Brandt: *Revolution und Fortschritt in Spätwerk Kant. Aufklärung als Politisierung- Politisierung*

zdola nahor, ale zhora nadol“²⁵. Ide tu teda o postupné reformovanie štátu.

Kantov model občianstva obsahuje v sebe aj požiadavku výchovy. Ako je známe, pedagogickými problémami sa I. Kant zaoberal osobitne v čase svojho pôsobenia na niekdajšej nemeckej kráľoveckej univerzite, kde bývalo zvykom, že každý z profesorov filozofie musel raz za čas povinne vyučovať dvojsemestrálnu prednášku z pedagogiky. U Kanta to boli roky 1776 – 1787, keď viedol prednášky z pedagogiky celkom štyrikrát, a to v duchu pruskej Friedrichovej školskej reformy, aby bolo na kráľoveckej univerzite postarané o „collegium scholasticum practicum publice“. Z uvedeného obdobia pochádzajú Kantove drobné diela, ktoré – ako uvádzajú viacerí autori – stoja v tieni jeho filozofických diel. Týmto spôsobom prepája filozofiu dejín, etiku so svojimi názormi na výchovu, prezentovanými v „povinných“ profesorských prednáškach. Jedným z najväčších problémov výchovy je to, ako by sa mohlo zlúčiť podriadenie sa pod zákonné prinucovanie so schopnosťou používať svoju slobodu. Pretože prinucovanie je nevyhnutné! Ako skultivujem slobodu pri tomto prinucovaní? Mám privyknuť chovanca strpieť nátlak na jeho slobodu a mám ho rovnako viesť k tomu dobre používať svoju slobodu. Bez tohto je všetko iba mechanizmus a nevychovaný („prepustený z výchovy“ – *der der Erziehung Entlassene*) nevie používať svoju slobodu. Včasne musí pocítiť nevyhnutný odpor spoločnosti, spoznajúci problém užiť sa, zaobiť sa osebe, nadobudnúť nezávislosť.

Druhé odlišenie, do ktorého sa mladík púšťa v čase, keď vstupuje do spoločnosti, spočíva v znalosti odlišenia stavov a nerovnosti ľudí. Ako dieťa to nemusí celkom pripustiť pri pozornosti. Musí sa mu nepovolit prikazovať služobníctvu. Ukazuje sa, že rodičia prikazujú služobníctvu: môže sa mu (dieťaťu) preto zakaždým povedať: dávame im chlieb, preto nám slúžia, ty to nerobíš, a preto ti ani nesmú slúžiť. Deti rovnako nevedia o tom, kedy im rodičia vštepia nielen tento sebaklam. Mladíkovi sa musí ukázať, že nerovnosť ľudí je inštitúcia, ktorá vznikla, keď človek hľadal získavanie výhod od ostatných. Vedomie rovnosti ľudí pri občianskej nerovnosti sa mu môže vštepovať krok za krokom.

V 5. vete malého spisu *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle* uvažuje Kant o dosiahnutí právom sa riadiacej **občianskej spoločnosti** v planetárnom priestore²⁶. Podľa neho príroda určila ľudstvu najvyššiu úlohu,

als Aufklärung. Herausgegeben von Erich Bödecker und Ulrich Hermann. Hamburg, 1987, s. 220 – 221.

²⁵ I. Kant: Der Streit der Fakultäten, s. 366. In: I. Kant: *Werke in sechs Bänden. Schriften zur Anthropologie. Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Band VI, Herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt, 1998.

²⁶ I. Kant: *Idea ku všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle*, s. 62. In: Kant, I.: *K večnému*

ktorou je „dosiahnutie spoločnosti, v ktorej sa na najvyššom možnom stupni spája sloboda pod vonkajšími zákonmi s nevyvrátiteľnou mocou, t. j. úplne spravodlivé občianske zriadenie“²⁷. Sám ho prirovnáva, majúť na zreteli vlohy a dispozície človeka, k ohrade, v ktorej tieto „náklonnosti dosahujú ten najlepší účinok, tak ako sa stromy v lese práve tým, že každý sa snaží odňať druhému vzduch a slnko, navzájom nútia hľadať oboje nad sebou, čím dosahujú pevný rovný vzrast; zatiaľ čo tie, čo vyhávajú svoje vetvy slobodne a oddelene od druhých, rastú zmrzačene, krivo a pokrútené“²⁸.

Kantov žiak E. Cassirer pred časom analyzoval jeho dejinnú pedagogiku vzťahujúcu sa na fenomén občianstva. Podľa neho Kantov dejinný a najmä filozoficko-dejinný náhľad viedol k presvedčeniu, že jedine cez médium spoločnosti môže ideálne úloha mravného sebauvedomenia nájsť svoje skutočné empirické naplnenie. Právě kritérium hodnoty spoločnosti nespočíva v tom, či sa stará o šťastie jednotlivca, ani v užitočnosti sociálneho a štátneho zväzku z hľadiska zabezpečenia jeho empirickej existencie a jeho blaha; ale predovšetkým v tom, čo znamená ako prostriedok výchovy tohto individua k slobode. Na inom mieste k tomu dodal, že z hľadiska naplňania etického cieľa dejinného vývoja sú všetky verejné sociálno-politické inštitúcie vrátane štátu (vo všetkých svojich formách dejinného bytia) vždy len prostriedkom.²⁹ V úvahách o mieste človeka v spoločnosti je Kant konzistentný. Dokladá to aj jeho myšlienka z *Antropológie*, v ktorej, uvažujúc o ľudskom rode, prehlasuje, „že človek nebol určený žiť ako zvieratá v stáde, ale ako včela má patriť k úlu. – Je nevyhnutné, aby bol členom občianskej spoločnosti.“³⁰ Keďže tu Kant uvažuje o budúcnosti ľudského rodu, tak koncipuje širší projekt svetoobčianskej spoločnosti (cosmopolitismus), predstavujúci regulatívny princíp³¹, o ktorom sa diskutuje aj dnes. V zmysle z núdze cnosť. Uvedeným vyjadrením chceme pripomenúť, že vyššie uvedené Kantove myšlienky sa ešte pred istým časom síce prednášali ako prezentácie dokladajúce filozofov humanizmus, to je jedna strana i predmetnej veci. Z hľadiska reálneho chodu nedávnych dejín sa Západ triumfujúci nad Východom ocitol v kríze. V snahe prekonať tento stav sú postupne oživované už pomaly sa vytrácajúce atribúty predkrízového status quo. Dnes sú však často používané ako vhodné nástroje analýzy, respektíve nápravy existujúceho krízového stavu

mieru. Bratislava: Archa, 1996.

²⁷ Ibid., s. 63.

²⁸ Ibid.

²⁹ E. Cassirer: *Kants Leben und Lehre*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994, s. 238.

³⁰ I. Kant: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, s. 685. In: Kant, I.: *Werke in sechs Bänden. Schriften zur Anthropologie. Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*. Band VI. Darmstadt: Herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

³¹ Ibid., s. 688.

súčasnej spoločnosti, ktorý kritickí analytici pomenúvajú ako strata sociálneho kapitálu, strata historickej pamäti, hierarchizácia a oligarchizácia spoločnosti, ekonomizácia akademického prostredia. A nad tým všetkým kraluje aj *nová sociálna otázka*³². Vo všeobecnosti je tak možné povedať, že to, čo sa spájalo predovšetkým s akademickým univerzitným diskurzom, je postupne vtáňované do verejného života i edukačnej činnosti. Tento fenomén našiel svoje uplatnenie i u nás. Tak napríklad Z. Danišková sa venuje problematike *Občianstvo a výchova k občianstvu*. V nej analyzuje pojem a koncept občianstva, pretože je to pre výchovu k občianstvu kľúčový pojem³³. Iný dôležitý pojem používaný v súčasnosti je občianska gramotnosť, ktorý podrobne analyzuje O. Zápotočná³⁴. Skromný prehľad importovanej zahraničnej občianskej literatúry uzatvárame prácou *Pohlady na občiansku kultúru*, autormi ktorej sú V. Campsová a S. Giner. Zaoberajúc sa problematikou občianskeho spolunažívania, sformovali pojem *občianska kultúra*³⁵, ktorého obsah zahŕňa dva aspekty. Ten najbežnejší je korektnosť a úcta voči druhým. Druhý, podstatnejší, aj keď užší význam pojmu občianska kultúra je aj všeobecná kultúra spolunažívania, ktorou sa riadi alebo by sa mala riadiť určitá spoločnosť. Občianska kultúra je potom hodnota, ktorú by mal uznávať celý národ. Musí mať však aj *mravný obsah*. A to je už návrat ku Kantovi...

Zhrnutie

Štúdiá sa venuje veľkej filozofickej téme, ktorou je človek, v dvoch základných určeníach. Vychádzajúc z klasickej filozofickej tradície, naznačuje jej dôležité určenia v podobe *dobrého človeka* a *dobrej spoločnosti*. To je jej prvá klasická línia stvárnenia, ktorá je ukončená rezignáciou spojenou s renesančným myslením, reagujúcim týmto spôsobom na zásadnú *axiologickú* transformáciu, ktorá bola postavená na zmene priorít, keď sa *pravda* dostáva do tieňa *užitočnosti*. Na uvedenú transformáciu musela reagovať aj filozofia. To sa aj udialo. Dobrý

³² O. Höffe: *Gerechtigkeit*. München: Beck, 2001, s. 89.

³³ Z. Danišková: *Občianstvo a výchova k občianstvu*, s. 10. In: Danišková Z. et al.: *Výchova k občianstvu na primárnom stupni*. Trnava: Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 10 – 57. Tu uvádza aj Milnerov pojem občianska gramotnosť, civil literacy: „je to kapacita a kompetencia občanov rozumieť zmyslu politického sveta, ktorá je nezastupiteľnou podmienkou pri ochote a spôsobilosti zapájať sa do verejného diskurzu, pri kontakte s úradmi a subjektmi verejnej správy či ich kontrole“ (Danišková, 2015, s. 41).

³⁴ O. Zápotočná: *Občianska gramotnosť a možnosti jej rozvíjania v etickej, jazykovej a literárnej výchove*. In: Danišková Z. et al.: *Výchova k občianstvu na primárnom stupni*. Trnava: Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 140 – 178.

³⁵ V. Campsová – S. Giner: *Pohlady na občiansku kultúru*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 14 – 15.

človek sa pojmovo stal dobrým občanom, dobrá spoločnosť sa stala občianskou spoločnosťou. Modelovým prípadom filozofickej reakcie je, okrem iných, predovšetkým Kant. V tomto prípade sa preukazuje relevantnosť a produktivnosť vzájomnej previazanosti a spojitosti jeho praktickej filozofie, filozofie dejín aj s „filozofiou výchovy“. Autori sú presvedčení o tom, že jeho idea svetoobčianstva, ale i iné filozofické koncepty môžu predstavovať nielen možný nástroj kritickej analýzy, ale disponujú aj normatívnym arzenálom (ide o apriórne princípy: *sloboda, rovnosť, samostatnosť*) funkčným pri revitalizácii a rekonštrukcii súčasnej spoločnosti, najmä vo vzťahu k jej jednoznačne nehumánnym črtám, ktorými sú návrat sociálnej hierarchie, rast nerovnosti a extrémizmu. Jedna vec je výchova k občianstvu či občianska gramotnosť a kultúra, tá druhá, podľa Kanta, silný republikánsky štát.

Kľúčové slová: človek, dejiny, svetoobčan, občianska spoločnosť, výchova, štát, právo, republikanizmus

Summary

The Issue of Citizenship in the Work of I. Kant

The paper focuses on a big philosophical theme of man in its two basic specifications. The first one, starting from classical philosophical tradition, deals with the characteristics of *good man* and *good society* and it terminates with the resignation connected with the Renaissance thinking, reacting to a crucial *axiological* transformation based on the change of priorities when truth was in the shadow of usefulness. Philosophy had to reflect and reflected the transformation, too. Good man was replaced by the term good citizen and good society became civil society. A model example of this philosophical reaction is, inter alia, I. Kant. This case proves the relevance and productivity of mutual interconnection of Kant's practical philosophy and philosophy of history with "philosophy of education". The authors claim that Kant's idea of cosmopolitanism and also his other philosophical concepts could represent not only a useful device of critical analysis but they may also have a normative arsenal (the a priori principles of freedom, equality, and independence) for revitalisation and reconstruction of contemporary society, especially in connection with its non-human characteristics represented by the comeback of social hierarchy, and the growth of inequality and extremism. On one hand, it is the education towards citizenship or civil literacy and culture, on the other hand, it is, according to Kant, a strong republican state.

Keywords: man, tradition, history, citizen of the world, civil society, freedom, equality, independence, education, state, law, civil culture, republicanism.

Prof. PhDr. Ľubomír Belás, CSc.

Inštitút filozofie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Prešov, Slovenská republika

lubomir.belas@unipo.sk

Prof. PhDr. Ľudmila Belásová, PhD.

Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky a psychológie

Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Prešov, Slovenská republika

ludmila.belasova@unipo.sk